

ПРАВОВА ПРИРОДА І КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Розглянуті права природа і кримінально-процесуальне значення рішень Конституційного Суду України щодо встановлення конституційності (неконституційності) окремих положень кримінально-процесуального закону.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційне правосуддя, кримінально-процесуальне законодавство, джерела кримінально-процесуального права.

Конституція України як каркас правової системи держави містить у собі фундаментальну правову доктрину, положення якої розвиваються в нормативно-правових актах галузевого законодавства (зокрема кримінально-процесуального). Вони ґрунтуються на Основному законі і в певному значенні є його інтерпретаціями, що конкретизують і деталізують його зміст. Усі нормативно-правові акти повинні відповідати конституційно-правовим нормам, інакше буде створена загроза конституційному устрою, основам правопорядку в державі.

Конституційність положень галузевого законодавства забезпечується законодавцем під час прийняття нормативно-правових актів, а також Конституційним Судом України – єдиним державним органом, який має право тлумачити Конституцію України і здійснювати конституційний контроль чинного законодавства через конституційне судочинство.

Конституційний контроль здійснюється з метою надання юридично значущої, нормативної оцінки конституційності окремих норм законів, серед них і тих, що регулюють кримінально-процесуальні відносини [1, с. 129–130].

Діяльність Конституційного Суду України здійснює важливий вплив на функціонування та розвиток правової системи України. Конституційний Суд України як вищий орган судової влади у сфері захисту конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, наділений широкими повноваженнями, що дозволяють йому змінювати існуюче правове регулювання завдяки його корегуванню чи позбавленню юридичної сили певних положень нормативно-правових актів. При цьому Конституційний Суд України виявляє конституційний зміст чинних правових норм.

Як стверджував П.М. Рабінович, саме тлумачення (інтерпретація) певних юридичних норм, насамперед Конституції, є неодмінним, невід’ємним складником діяльності Конституційного Суду України [2, с. 13].

Рішення Конституційного Суду України за своїм характером подібні до нормативно-правових актів, торкаються широкого кола правових питань (поміж них у сфері кримінального судочинства). У зв’язку з цим слід з’ясувати питання щодо можливості визнання рішень Конституційного Суду України джерелом кримінально-процесуального права, їх місця в системі кримінально-процесуального регулювання, а також основних алгоритмів застосування цих актів під час регулювання кримінально-процесуальних відносин.

Кримінально-процесуальне значення рішень Конституційного Суду України слід досліджувати в межах двох наук: конституційного та кримінально-процесуального права.

Загальні питання правової природи та чинності рішень органу конституційного контролю та правосуддя висвітлювались у працях Васильченка О.П., Козюбри М.І., Марченка М.М., Мурашина Г.О., Рабіновича П.М., Селіванова А.О., Скакун О.Ф., Скоморохи В.Є., Тація В.Я., Тодики Ю.М. та інших.

Розробці проблем застосування рішень Конституційного Суду України в сфері кримінального судочинства певною мірою присвячені праці Грошевого Ю.М., Дроздова О.М., Селезньова М.В., Узунової О.В. Шибіка В.П. та інших.

Незважаючи на достатньо глибокий ступінь наукової розробленості питань правової природи актів Конституційного Суду України, частина аспектів цієї проблеми потребує подальшого дослідження і, насамперед, у розрізі кримінально-процесуального значення рішень Конституційного Суду України. До тепер у юридичній літературі неоднозначним залишається питання визнання судової практики, рішень Конституційного Суду України джерелом права, зокрема кримінально-процесуального. Дещо складним є сприйняття поняття “правові позиції Конституційного Суду України”. Не з’ясовані питання юридичної сили рішень Конституційного Суду України, забезпечення

їх виконання, надання їм зворотної сили та їх співвідношення з іншими законодавчими приписами й судовими рішеннями.

Ці питання не врегульовані і в чинному законодавстві, що створює труднощі для реалізації на практиці рішень Конституційного Суду України та сприйняття правових позицій, що сформульовані в них.

Викладене свідчить про необхідність поглибленого теоретичного аналізу правової природи рішень Конституційного Суду України, їх кримінально-процесуального значення.

Судова правотворчість у тому чи іншому своєму прояві все частіше відіграє важливу роль у правових системах держав, яким традиційно не властиве формальне визнання судової практики як джерела права. В Україні, на наш погляд, становлення судових актів як джерел права слід пов'язувати з діяльністю Конституційного Суду України. Належність цього державного органу до судової влади сама по собі не означає, що акти, які ним приймаються, мають виключно характер правозастосування. Принцип поділу влади в його практичній реалізації передбачає не тільки розподіл, а і взаємодію гілок влади, наявність системи стримувань і противаг, яка, у свою чергу, передбачає часткове переплетення їх функцій.

Слід погодитися з тими дослідниками, які вважають, що Конституційний Суд України йде далі формального тлумачення і застосування фундаментальних норм, оскільки він є не лише особливим судовим органом, а й одним із найвищих конституційних органів держави, у наслідок чого ми маємо справу з самостійним видом державно-владної контрольної діяльності у спеціалізованій формі конституційного правосуддя [3, с. 251–252].

Чинні правові норми, що регламентують діяльність органу конституційного правосуддя та визначають основні властивості рішень, які ним приймаються, створюють основу для правотворчої діяльності Конституційного Суду України, адже його рішення не відповідають ustalеним у теорії характеристикам актів правозастосування. Відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність від дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їхню неконституційність. Саме відтоді закони, інші правові акти або їхню окремі положення, які рішенням Конституційного Суду України визнані неконституційними, не підлягають виконанню (застосуванню) як такі, що втратили силу на підставі рішення Конституційного Суду України [4, с. 61]. Вони автоматично видаляються з правового простору [5, с. 344].

Як роз'яснив Конституційний Суд України, положення ч. 2 ст. 150 Конституції України щодо виконання рішень Конституційного Суду України необхідно розуміти так, що закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, громадяни та їх об'єднання, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи не вправі застосовувати чи використовувати правові акти або їх положення, які визнані неконституційними [6, с. 20–21]. При цьому юридична сила рішення Конституційного Суду України про визнання правового акта неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям цього ж акта.

Втрата юридичної сили неконституційним положенням нормативно-правового акта призводить до зміни системи чинних правових норм. Таким чином, незважаючи на те, що в Конституційного Суду України немає права формально скасовувати правові акти, у дійсності втрата юридичної сили означає саме скасування відповідних правових норм. Рішення органу конституційного правосуддя є загальнообов'язковими та мають безпосередній характер дії, що дозволяє говорити про наявність у них ознак нормативно-правових, правотворчих актів.

На думку В. Тихого, рішення Конституційного Суду України, якими закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення визнані неконституційними, мають силу нормативно-правового акта. Визнаючи той чи інший нормативно-правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, Конституційний Суд України виконує функцію негативного правотворця. Такі рішення Конституційного Суду України насправді створюють нові правові норми. Вони поширюються на всіх суб'єктів права і породжують нові права й обов'язки [4, с. 61].

Базуючись на формально-юридичних позиціях, рішення Конституційного Суду України визнають нормативно-правовими актами й інші вчені (Тесленко М.В., Євграфова Є.П., Лилак Д.Д. та інші).

Працівники Міжнародного інституту порівняльного аналізу, досліджуючи законопроект "Про

нормативні правові акти”, розроблений Комітетом з питань правової політики і судово-правової реформи, дійшли висновку, що акти Конституційного Суду є нормативними правовими актами, оскільки вони:

1) ухвалюються від імені держави, тобто є волевиявленням держави і спираються на її авторитет, є офіційним письмовим документом (абз. 5 ст. 124 Конституції України, ст. 13 Закону України “Про Конституційний Суд України”);

2) скасовуючи (хоча й не прямо, а лише внаслідок ухвалення рішення про неконституційність) загальнообов’язкові правила поведінки, вони характеризують Конституційний Суд України принаймні як “негативного нормотворця”, і хоча й базуються на обставинах конкретної справи, у більшості випадків не є індивідуальними актами. Опосередковано рішення Конституційного Суду України щодо визнання неконституційним певного правового акта містить таку ознаку норми права як правовідновлювальні санкції – скасування неконституційного правового акта;

3) приймаються уповноваженим Конституцією та законами України суб’єктом, який є єдиним органом конституційної юрисдикції, з дотриманням особливої процедури і мають чітко встановлену форму (статті 46, 67, 70, 73, 74, 90 та ін. Закону України “Про Конституційний Суд України”);

4) публікуються в офіційних виданнях, відповідно до абз. 3 ст. 67 Закону України “Про Конституційний Суд України”;

5) поширюють свою чинність з дня ухвалення відповідного рішення на весь час існування певної правової норми, щодо якої винесено вердикт Конституційним Судом України (ст. 152 Конституції України), є обов’язковими до виконання на всій території України (ч. 2 п. 2 ст. 150 Конституції України), має окреслене коло суб’єктів, рішення і висновки Конституційного Суду України для яких є формально обов’язковими при застосуванні і реалізації правових норм [7].

Конституційний Суд України як орган конституційного правосуддя та контролю, визнаючи нормативно-правові акти чи їх окремі положення такими, що не відповідають Конституції України, так само, як і підтверджуючи їхню відповідність Основному закону держави, завжди ґрунтується на інтерпретації конституційно-правових принципів і норм, які розкривають зміст конституційних настанов. Тому рішення Конституційного Суду України мають правову природу тлумачення.

Щодо нормативного змісту рішень Конституційного Суду України, то слід зазначити, що під час правотворчої діяльності цими рішеннями орган конституційного правосуддя, інтерпретуючи норми Конституції України і виявляючи в цьому контексті конституційно-правовий зміст галузевого законодавства, формулює свої правові позиції.

Формуванню правових позицій Конституційного Суду України завжди передують тлумачення конституційних норм або норм галузевого законодавства, а самі вони являють собою висновки, отримані внаслідок такого тлумачення.

Отже, правова позиція – це зміст рішення Конституційного Суду України, а саме рішення – зовнішня форма її вираження.

Тлумачення норм права, що здійснюється Конституційним Судом України і закріплюється як його правові позиції в його рішеннях, належить до нормативного офіційного тлумачення, що являє собою офіційне роз’яснення, яке є обов’язковим для всіх осіб і органів, які застосовують відповідні правові норми, і поширюється на всі випадки, передбачені цими нормами, що є необхідним для правильного втілення в життя їхніх приписів [8, 50]. Акти, що прийняті в результаті нормативного, офіційного тлумачення, теорією права визнаються джерелами права. Інтерпретація, що міститься в них, поширюється на всі випадки необхідності застосування правової норми, положення якої були конкретизовані в цій інтерпретації.

Рішення Конституційного Суду України, у яких сформульовані його правові позиції, відповідно до ст. 69 Закону України “Про Конституційний Суд України” як і висновки Конституційного Суду України є обов’язковими до виконання. Оскільки вимога обов’язковості актів Конституційного Суду України поширюється на них цілком (тобто і на мотивувальну, і на резолютивну частини), то правові позиції, що містяться в мотивувальній частині, також мають загальнообов’язковий характер. При цьому, вони є обов’язковими незалежно від того, у якому саме рішенні Конституційного Суду України вони закріплені. Від норм права, що містяться в актах законодавчої та виконавчої влади, правові позиції відрізняються тільки їх правовою природою тлумачення.

У випадках, коли Конституційний Суд України з декількох можливих варіантів тлумачення законодавчих приписів загального характеру обирає один, тлумачення, здійснене органом конституційного правосуддя, набуває елементів правотворчості і полягає в конструюванні на основі з’ясування змісту існуючих норм права правового розв’язання проблем, які не мають чіткої

законодавчої регламентації. Такі правові рішення (правові позиції Конституційного Суду України) безпосередньо здійснюють регулювання відповідних суспільних відносин і виступають одним із правових засобів, які утворюють механізм правового регулювання у відповідній галузі права. На переконання П.М. Рабіновича, Конституційний Суд України, здійснюючи “пристосувальне” (адаптаційне, функціональне, інструментальне) тлумачення норм Конституції України, може виступати начебто співавтором їх конкретно-історичного смислу (разом із Верховною Радою України, яка, однак, завжди залишається єдиним автором їх тексту) [2, с. 22].

Правотворчість у вузькому розумінні – це форма державної діяльності, спрямована на встановлення, зміну чи скасування правових норм. Зміна норм права, у свою чергу, включає в себе і введення в дію положень, які конкретизують законодавчі приписи, спрямовані на уточнення змісту закону, звичайно, за умови, що така діяльність здійснюється уповноваженим державним органом, а акти, у яких такі положення знаходять свій зовнішній прояв, мають загальнообов’язковий, нормативний характер.

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку про те, що Конституційний Суд України приймає безпосередню участь у процесі створення та розвитку сучасного права як єдиної і внутрішньо узгодженої системи загальнообов’язкових норм, які регулюють суспільні відносини, тобто в правотворчості.

У результаті прийняття Конституційним Судом України відповідних рішень існуюче правове регулювання суспільних відносин змінюється. Отже, у сфері правотворчості Конституційний Суд України здійснює і правокорегуючу функцію.

Рішення Конституційного Суду України наділені ознаками, що максимально наближають їх до нормативно-правових актів, водночас їх правова природа тлумачення та правові позиції, що містяться в них, відрізняють ці рішення від нормативно-правових актів у традиційному їх розумінні.

Правова природа рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України похідна від становища Конституційного Суду України в системі механізму держави та його компетенції. Правова природа офіційного тлумачення Конституції та законів України полягає в їх з’ясуванні і роз’ясненні, інтерпретації, встановленні дійсного змісту, тобто в певній констатації, а не в їх поправках, змінах чи доповненнях [4, с. 62].

Отже, рішення Конституційного Суду України являють собою загальнообов’язкові, нормативно-правові акти інтерпретаційного характеру. Їх слід розглядати як самостійне джерело права.

Рішення Конституційного Суду України стосуються різних сфер суспільного життя. Вони є результатом конституційного правосуддя в усіх галузях права і приймаються, зокрема, й у сфері кримінального судочинства з питань відповідності Конституції України нормам кримінально-процесуального закону. Разом з тим, у кримінальному процесі поширеною є думка, відповідно до якої судова правотворчість не торкається сфери кримінально-процесуальних відносин.

Рішення Конституційного Суду України про визнання неконституційним положення кримінально-процесуального закону тягне за собою його фактичне скасування. Виявляючи конституційно-правовий зміст кримінально-процесуального закону, орган конституційного правосуддя надає його нормативне, офіційне тлумачення, що є обов’язковим для всіх суб’єктів права.

Слід зауважити, що зміст принципу законності в кримінальному процесі передбачає підконституційність кримінально-процесуального закону, однакове, єдине тлумачення і застосування законів під час провадження в кримінальних справах. У цьому аспекті Конституційний Суд України відіграє значну роль у реальному забезпеченні законності. Його рішення сприяють конституалізації положень КПК України, а формулювання правових позицій з питань кримінально-процесуального права не тільки виявляє конституційно-правовий зміст положень кримінально-процесуального закону, а й забезпечує однакове, єдине тлумачення відповідних кримінально-процесуальних норм суб’єктами правозастосування. Отже, рішення Конституційного Суду України посилюють законність у сфері кримінального процесу і забезпечують реалізацію відповідного принципу права. Через інтерпретацію закріплених у законі правил Конституційний Суд України виявляє дійсний зміст права, який і фіксує у своєму рішенні.

Рішення Конституційного Суду України не вносять змін у систему законодавства, а існують поряд з ним. Тому виникає питання їхньої ієрархії. Позитивна правова позиція Конституційного Суду України щодо положення закону, яку вона кореспондує, повинна розглядатися як спеціальна норма того ж рівня. Норма, встановлена законом, і правило, що виражене у вигляді правової позиції в рішенні Конституційного Суду України, спрямовані на регламентацію одних і тих же відносин. Однак через те, що правова позиція є результатом змістовної конкретизації законодавчого

положення, останнє має загальніший, абстрактний характер.

Негативна правова позиція органу конституційного правосуддя являє собою норму права, що має вищу юридичну силу, ніж норма, яка містить положення нормативно-правового акта, що визнане неконституційним.

Рішення Конституційного Суду України слід розглядати як одне з формальних джерел кримінально-процесуального права, а тому суб'єкти правозастосування не можуть не керуватися ними у своїй практичній діяльності. Рішення органу конституційного правосуддя діє безпосередньо і не потребує підтвердження іншими органами державної влади, посадовими та службовими особами [4, с. 59], тобто регулює відповідні відносини самостійно.

Отже, рішення Конституційного Суду України являють собою самостійне джерело права, що має нормативно-інтерпретаційну природу. Конституційний Суд України здійснює функцію правотворчості, зокрема у кримінально-процесуальній сфері. При цьому, фактична зміна кримінально-процесуального регулювання відбувається саме на підставі судового рішення органу конституційного правосуддя, а не внаслідок подальшого рішення законодавця.

Здійснюючи нормативне, офіційне тлумачення положень Конституції України під час конституційного правосуддя, визнаючи положення кримінально-процесуального закону таким, що відповідає їй тільки за умови, що воно розуміється саме в тому тлумаченні, яке було надане Конституційним Судом України, останній бере безпосередню участь у створенні норм кримінально-процесуального права. При цьому завершується процес регламентації певних відносин, відбувається конкретизація загальних конституційних настанов, уточнюється зміст положень кримінально-процесуального закону, що проявляється у правових позиціях Конституційного Суду України.

Література

1. Дроздов О.М. Джерела кримінально-процесуального права України: монографія. – Харків : вид. Вапнярчук Н.М., 2008. – 208 с.
2. Рабінович П. Правотлумачення і герменевтика (за матеріалами практики Конституційного Суду України) // Вісник Академії правових наук України : [збірник наукових праць]. – Х., 2006. – № 4 (47). – С. 13–22.
3. Грошевий Ю.М. Роль суду і прокуратури в забезпеченні конституційних прав і свобод громадян, законності та правопорядку // Конституційно-правові засади становлення української державності / за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Тодици. – Х. : Право, 2003. – 326 с.
4. Тихий В. Повноваження Конституційного Суду України та правова природа його рішень // Вісник Академії правових наук України : [збірник наукових праць]. – Х., 2006. – № 4 (47). – С. 55–65.
5. Скомороха В.С. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. – К. : МП Леся, 2007. – 715 с.
6. Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 6.
7. Коментарі Міжнародного інституту порівняльного аналізу до проекту закону “Про нормативні правові акти України” [Електронний ресурс] / Міжнародний інститут порівняльного аналізу. – Режим доступу: http://ica1.narod.ru/analytic/aza/an_norm_akt.html, 1 серпня 2008 р.
8. Заєць А.Г. Тлумачення норм права: поняття та значення // Держава і право: [збірник наукових праць]. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – С. 47–52. – (Серія «Юридичні і політичні науки»; вип. 25).

In this article is reviewed the nature and criminal process meaning the Constitutional Court of Ukraine decisions due to proceed lawful (unlawful) some parts of criminal process law.

Key words: *the Constitutional Court of Ukraine, constitutional justice, criminal process law, criminal process law sources.*

Рассмотренная правовая природа и уголовно-процессуальное значение решений Конституционного Суда Украины относительно установления конституционности (неконституционности) отдельных положений уголовно-процессуального закона.

Ключевые слова: *Конституционный Суд Украины, конституционное правосудие, уголовно-процессуальное законодательство, источники уголовно-процессуального права.*